

KAREL HAUSENBLAS A METAPRAGMATIKA

MILADA HIRSCHOVÁ

ABSTRACT**Karel Hausenblas and metapragmatics**

The paper refers to certain impulses included in three articles authored by K. Hausenblas. One of them defining the most general notions in the field of verbal communication has become an impetus for re-thinking other Hausenblas's findings concerning the description of communication activities as well as the use of proper names in the samples of Czech prose. The present paper suggests the possibility to evolve Hausenblas's ideas from the viewpoint of reflexive metapragmatic/metalingual operations (metacognitive functions of proper names, metarepresentative and meta-discourse properties in the works of prose analysed by Hausenblas).

Keywords: metalanguage; reflexive communication; relevance theory; metapragmatic awareness; cognitive status of information; accessibility theory

1. V pracích K. Hausenblase měla velký význam zkoumání zaměřená na komunikaci obecně. Zde se budeme inspirovat třemi jeho statěmi z let 1976, 1977 a 1984, i když ne v chronologickém pořadí. Důvodem nechronologického přístupu je to, že chceme na jejich podněty reagovat z perspektivy současných pohledů na užívání jazyka označovaných jako metapragmatika, resp. specifičtější zkoumání metakognitivních, meta-komunikačních a metadiskursových¹ jevů. Je zjevné, že obsah mnohých dosavadních pojednání o metařečových, metajazykových nebo metatextových jevech se s metapragmatickým pohledem na komunikaci překrývá, i když se v nich metapragmatika jako specifický termín neobjevuje. (Původ meta-pojmenování v lingvistice lze vidět právě v termínu *metajazyk*, užívaném v logice od třicátých let 20. století. Srov. Tarski 1966, 13–16, 142.) V lingvistice se v souvislosti s metajazykem odkazuje především na Jakobsona (1971a, 1971b). Ten při rozvíjení Bühlerovy (1999, 24–33) koncepce funkcí jazyka (funkce výrazová, výzvolá a odrazová/reprezentáční) vymezil funkce další, mezi nimi (kromě funkce poetické a fatické) funkci metajazykovou. O metajazykové funkci Jakob-

¹ Užíváme zde adjektivum *metadiskursový* se záměrem vyjádřit, že jde o reflexi rysů patřících k diskursu ať už jako ke konkrétnímu komunikátu, nebo jako k souboru reprezentací nějakých aspektů světa. Jde o jev odlišný od *diskurzivních markerů* (viz např. Hoffmannová et al. 2019, 244–351), které operují „uvnitř“ diskursu. K tomuto konceptuálnímu rozlišení srov. také Caffiová 2016.

son říká, že lidská komunikace má své nástroje (*vehicles*) sdělení (*message*, M), které je přenášeno v kódu (*code*, C). Jak sdělení, tak kód mohou být využity, může se na ně poukazovat, referovat k nim. Sdělení může poukazovat na kód, nebo na jiné sdělení; obecný význam kódové jednotky může implicitně referovat ke kódu samému, nebo ke sdělení. V komunikaci se tedy mohou objevit následující případy: jedno sdělení odkazuje na jiné („message to message“, respektive „message within a message“, M/M), kód odkazuje na kód (C/C), sdělení odkazuje na kód (M/C) a kód odkazuje na sdělení (C/M). Ve všech těchto případech se referuje ke složkám/nástrojům lidské komunikace (nikoli k mimojazykové skutečnosti), tudíž jde o metajazykové aktivity (Jakobson 1971a, 130–133). S jistotou nadsázkou lze náš příspěvek charakterizovat jako „meta-hausenblasovský“, protože metapragmatický přístup se zde uplatňuje jak ve vztahu k textům K. Hausenblase, tak k textům, jimiž se jeho stati zabývají. (V české lingvistice samozřejmě existují pojednání o metařečových, metajazykových nebo metatextových jevech, které se s metapragmatickým pohledem na komunikaci do jisté míry překrývají, i když se v nich metapragmatika jako specifický termín neobjevuje.)

1.1 Metapragmatické jevy (stejně jako metajazyk) mají reflexivní povahu, existuje mezi nimi interakce – „prvostupňové“ i metajazykové výrazy bývají užity metakomunikačně, resp. metakomunikační užití jazyka-objektu činí z jeho prvků metapragmatické výrazy. Reflexe užívání jazyka se označuje jako metapragmatické povědomí. V pracích vztahujících se k okruhu teorie relevance (Sperber a Wilsonová 1982, 1986; Wilsonová 2012) se v metapragmatickém povědomí rozlišují další vrstvy. Tam, kde se v textu/komunikátu reflektuje reprezentace kognitivního statusu informace, resp. jejích složek, hovoří se o metakognitivním povědomí. V případech, kdy se reflektuje reprezentace komunikačních intencí účastníků (jak/čím jsou reprezentovány jejich přesvědčení, názory, postoje, záměry), tj. pragmatické významy výpovědi (řečové jednání), jde o metareprezentační povědomí. Tam, kde se reflektují interpretace a hodnocení promluv, objevuje se metakomunikační povědomí. U reflexe už existujících a interpretovaných útvarů jde o metadiskursovou povědomí (srov. také Lucy 1999). Metakognitivní, metareprezentační a metakomunikační povědomí především v dialogické komunikaci často splývají, reflexe těchto jevů jsou zpravidla komplexní, jen v konkrétních komunikátech jsou určité jevy více salientní. Specifikace meta-jevů se objevuje hlavně na rovině teoretického popisu (Verschueren 2000).

1.2 Sám termín *metapragmatika* byl uveden v pracích amerického antropologa a lingvisty Michaela Silversteina ze sedmdesátých let 20. století (1976, 1979, dále rovněž 1993, 2010). Silverstein, specifickým zaměřením lingvistický antropolog (i když odkazoval také na Jakobsonovy studie), který se mj. zabýval jazyky původních obyvatel Ameriky, chápal užívání jazyka jako jednu z forem sociálního chování, jež nese význam, tj. je komunikativní. Realizuje se komplexem znaků (znakových nosičů), které v jistém ohledu něco signalizují nebo zastupují. Tradičně se typy komunikačních událostí rozlišují podle toho, jaké signalizační (znakové) médium je v nich využito. Je-li tímto médiem artikulovaná řeč, mluvíme o řečových událostech. Ty mohou být čistě řečové, mohou ale být a často bývají doplňovány jinými (příslušníkům společnosti známými, rutinními) prostředky. Metapragmatická témata se u Silversteina objevují primárně ve studiu kultury a sociální komunikace, sledují tedy užívání jazyka ve vztahu ke kontextu ve velmi širokém smyslu. Nejobecnější definice metapragmatiky se odvíjí od definice pragmatiky jakožto lingvis-

tické disciplíny: jestliže se lingvistická pragmatika zabývá užíváním jazyka ve všech jeho aspektech, pak reflexe (a popis a analýza) jednotlivých aspektů tohoto užívání (reflexivní diskurs) se může označovat jako metapragmatika (srov. také Lucy 1993, 1999). Jakékoli reflektování komunikátů (komunikačních událostí i jejich složek) se zahrnuje do reflexe (tj. užití) úzu. Jevy užívání jazyka se „stávají metapragmatickými“, pokud mají reflexivní povahu, je u nich zřejmé, že jde o odraz úzu a užití povědomí o něm (metapragmatického povědomí) – hodnocení, komentování, nahrazování jednoho výrazu jiným, referování o něm. Může jít o reflexi intuitivní, laickou, nebo vědomou, podloženou znalostí lingvistické teorie, popř. o práci s jazykem v textech uměleckých. Metapragmatickou povahu mají také snahy úzus ovlivňovat.

1.3 Ve známé stati z roku 1984 *Text, komunikáty a jejich komplexy* K. Hausenblas pojmově vymezil *komunikát* jako základní jednotku sdělování a uvedl ji do vztahu k dalším souvisejícím pojmům/termínům, totiž *text*, *promluva*, *jazykový projev* a *diskurs*. Už neakcentoval možnosti typizace textů/komunikátů jakožto strukturních jednotek, ale zaměřil se na jejich vlastnosti v komunikaci. Ve stati dává přednost označení *jazykový projev*, resp. u složitějších útvarů *komplex komunikátů* před označením *diskurs*, protože ten podle jeho názoru není jednoznačně vyhraněn jako komplex komunikátů, ale opírá se o představu delší, rozsáhlejší formace (Hausenblas 1984, 6). Označení *komplex komunikátů* se ovšem nevířilo. Objevila se však označení *promluvový komplex* a *promluvový soubor* (Hrbáček 1994, 84–85), přičemž ke *komplexu komunikátů* je podle Hrbáčkova vymezení přirovnatelné oboje. U dnes častěji užívaného termínu *diskurs* stále panuje rozrůzněnost chápání (srov. heslo *Diskurz* v *Novém encyklopedickém slovníku češtiny*, Nekvapil et al. 2016). Na literární díla, jimiž se starší stati K. Hausenblase zabývají (z těchto statí v tomto příspěvku vycházíme), lze uplatnit jak chápání diskursu jako „užívání jazyka, zejména ve formě promluvy“, resp. „sled[*u*] výpovědi (či komunikátů)“, tak i v podstatě jako synonyma k označení *text*, tedy „propojené, koherentní jednotky ve vztahu ke kulturnímu a sociálnímu kontextu“ (Nekvapil et al. 2016). O užívání jazyka jde jak u *komplexu komunikátů*, tak u *diskursu* v každém z uvedených pojetí.

1.4 Metapragmatický pohled se zajímá o to, jak užívání jazyka reflektují sami uživatelé (autoři komunikátů i jejich vnímatelé), a také o to, jaké aspekty (vrstvy) komunikátů jsou reflektovány. Hausenblasovy stati, jejichž podněty se zde zabýváme, originálně přinášejí poznatky týkající se nejen stylizace a fungování jazykových prostředků v uměleckých (i jiných) textech, ale i širších metalingválních operací v jakobsonovském smyslu uvedeném výše – reflektování složek jazyka a jejich vlastností, a rovněž reflektování jazykového úzu. „Užití úzu“, tj. reflexe úzu v komunikaci je, jak bylo uvedeno, mnohostranný jev. Reflexe (meta-přístup) se může uplatnit ve vztahu ke každé složce jazyka v užívání, metapragmatické jevy jsou tedy rozmanité. Ke komunikátu (*message*) lze přistupovat „zdola nahoru“, tj. od úrovně předávané informace (propozice a jejích složek; to je jeden z přístupů, které ukazuje Schiffrinová 1994, 23–31), tak i „shora dolů“, od jednotek/celků řečového jednání, tedy od útvaru diskursového, jímž byl realizován produktorův záměr (Schiffrinová 1994 v kap. 3., Moeschler 2010). Protože K. Hausenblas se zabýval hoto-vými literárními texty, šlo o tento druhý zmíněný přístup, kdy se reflektovala funkce jistých jevů v textu/diskursu, avšak vzhledem k tomu, že se např. u fungování vlastních jmen v beletrii (1976) soustřeďuje na jednotliviny, uplatnil se zde zároveň přístup „zdola nahoru“.

2. Zaměříme se nejprve na stať věnovanou přímo „řeči o řeči“ (1977), resp. stylizaci komunikačních jevů v prózách Jana Nerudy, jak je K. Hausenblas popsal. Povídka *U tří lilíí*, jejíž analýze se článek věnuje, je vyprávěna v první osobě, otevírá ji věta „Myslím, že jsem tenkrát šlel“, naznačující emocionálně příznakový obsah. Text povídky však až na závěrečný odstavec nepředkládá vyprávění o psychických pochodech subjektu, nejde tedy o vnitřní monolog v pravém slova smyslu (srov. Mukařovský 1982, 221–223). Vyprávěč se naopak soustřeďuje na vnějšíkové charakteristiky okolního dění: Předává čtenáři líčení počasí, lokality (hostinec, salonek, kde se tančí, přílehlý zrušený hřbitov, u něhož je zdůrazněno, že hroby jsou dosud otevřené a poblíž jsou hromady lidských kostí), tj. toho, co viděl a slyšel, a konečně pak sblížení s „krásnookou“ dívkou. Hausenblas zdůrazňuje téměř úplnou absenci referování o mluvené komunikaci. Výjimkami jsou sdělení o skutečně promluvě, jejíž obsah se ozřejmuje až zpětně („šeptala přibylá krásnooké něco“), sdělení o vyslovování povelů k tanci (čtverylku „komandoval svižný kadetík“). Dalšími výjimkami je jednak cizí přímá řeč (patrně pseudocitát) týkající se erotické nenasytosti, dále pak doslovně reprodukován (vyprávěčem povídky vyslechnutý) krátký dialog mezi dívkami v závěru, který poskytuje šokující okolnost kontrastující s chováním „krásnooké“. Vizualní i sluchové vjemy vyprávěče nacházejí posléze odraz v jeho popisu vlastních pocitů („naslouchal jsem v rozechvění“). Hausenblas ukazuje, že v povídce je naopak akcentována komunikace neverbální (pohledy, pohyby), která postupuje od pouhého pozorování dívky ze strany vyprávěče k opětování pohledů („zrak její spočíval na mně“), posléze až k fyzickému kontaktu v závěru povídky. Kontakt je zjevně výsledkem interpretace vzájemných pohledů ze strany „krásnooké“ a je z její strany iniciován, neverbální komunikace graduje v kontaktu erotickém. Po navázání kontaktu gradují i projevy žvlů: intenzivní zvuky jsou popisovány jako pohyby objektů v prostoru („nad hlavami se nám válely hromy“), další zvuky jsou popisovány personifikujícími slovesy, která jinak posti-hují zvukové charakteristiky expresivní lidské komunikace – „nebe i země ječely, kolem nás jako by mrtví řvali z hrobů“.

2.1 Protože při čtení stati z roku 1977 dnes známe i Hausenblasovu studii z roku 1984, můžeme si dovolit označit Nerudovu povídku jako komunikát. Nepochybně jde o komunikát/textový/diskursový útvar vytvořený autorem se záměrem podat vnímateli (čtenáři) sdělení. (K dialogičnosti uvnitř monologických útvarů srov. opět Mukařovský 1982, 223–229; referováním o dialogických jevech v *Malostranských povídkách* se ostatně zabývá i druhá část Hausenblasovy studie z roku 1977.) Jakobsonovy práce uvedené výše rozlišují u metalingválních jevů především „message referring to code“, tedy reflexi jazyka samého. Taková reflexe se v dané povídce nevyskytuje, v *Malostranských povídkách* však ano (srov. Hausenblas 1977, 338). Dále jakobsonovské sdělení odkazující na podání řeči („message referring to message“) můžeme v povídce vidět u popisu skutečně komunikace („šeptala krásnooké něco“) a v doslovné reprodukci dialogu mezi dívkami. (K tzv. podání řeči srov. Adam 2003a, 2003b.) Pohlížíme-li na danou povídku jako na komunikát, nemůžeme také přehlédnout, že jejím výrazným rysem je, opět jakobsonovsky řečeno, „message within a message“, tj. další sdělení na jiné rovině. Za takovéto sekundární sdělení lze pokládat skutečnost, že autor ústy vyprávěče porušuje dobové literární i společenské konvence – „krásnooká“ dívka je zjevně eroticky aktivní a dává přednost zábavě před očekávatelným zármutkem; vyprávěč je nejprve fascinován, později šokován jejím chováním, neodmítá však sblížení s ní. Pouze závěrečné věty naznačují

příklon ke konvenčnímu „morálnímu“ hodnocení: „bylo mně, jako bych musil vypít tu zlotřilou duši z ní“. To však může být z pohledu dnešního vnímatele chápáno dvojím způsobem. V prvním případě autor čtenáři o vypravěči naznačuje, že jeho postoj je pokrytecký – sblížení s nemorální dívkou, po němž vypravěč toužil, je z jeho strany prezentováno jako prostředek její „záchranu“. Autor tedy uvnitř textu čtenáři nabízí, metapragmatickou terminologií formulováno, metakomunikační výklad vypravěčova jednání. (Jistým ospravedlněním jeho chování ze strany autora může být pouze úvodní zmínka, že „tenkrát šlel“.) Druhou možností je, že se autor snažil tímto závěrem, příklonem k dobovým eticko-literárním normám (tedy ke složce dobového diskursu), kompenzovat celý předchozí obsah povídky, jehož problematičnost, právě z hlediska těchto norem, si Neruda uvědomoval (srov. Hausenblas 1977, 337). Pokud se příkloníme k této interpretaci, šlo by, z hlediska metapragmatického, o metadiskusivní reflexi – autor v závěru užitím označení „zlotřilá duše“ dává najevo, že se od „nemorálního sdělení“, které povídka předkládá, distancuje.

2.2 Jak jsme již zmínili, ve stati z roku 1976 zabývající se vlastními jmény v umělecké literatuře můžeme vidět analytický postup „zdola nahoru“, tj. od reflexe funkce jednotlivin v diskusivním celku. Hausenblas analyzoval fungování vlastních jmen u Karla Václava Raise (*Zapadlí vlastenci*), v Čapkově tzv. noetické trilogii (*Hordubal*, *Povětroň*, *Obyčejný život*) a v povídkové sbírce Ladislava Fukse *Smrt morčete*. V těchto třech uměleckých textech rozlišil tři způsoby zacházení s proprii. Pojmenování některých postav u K. V. Raise příjmeními homonymními se jmény zpěvných ptáků (*Čížek*, *Čermák*, *Stehlík*), podobně zdrobnělina v příjmení *učitel Zajíček*, korespondují s charakteristikou postav jako „skromných kulturních pracovníků“. Naopak postava prospěchářská a úlisná má příjmení *Hádek*. Tento způsob užití vlastních jmen lze označit za charakterizační/asociační. (Z novější, enormně rozsáhlé literatury k této funkci proprií srov. např. Dvořáková 2010.) Naopak úloha neobvyklých (v realitě nedoložených) příjmení *Sen*, *Strom* v povídkách L. Fukse se symbolicky ozřejmuje až v závěru každé z povídek. Podobně symbolickou, sekundárně sdělnou funkci má ve Fuksových povídkách kontrast příjmení příznakově německých (židovských) s příznakově českými. V Čapkově trilogii je práce s proprii, jak Hausenblas ukazuje, silně diferencovaná. V *Hordubalovi*, kde autor předkládá různé verze pseudoreálného příběhu o zločinu, jsou hlavní postavy individualizovány (celé jméno a příjmení, popř. místní přízvisko), u méně závažných postav se užívá pouhé příjmení, vyšetřovatelé a představitelé justice jsou uvedeni jen pojmenováním pozice. V dalších částech trilogie se objevuje naopak anonymizace, oddělení postavy od jejího jména, což souvisí s tím, že autor jak v *Povětroně*, tak v *Obyčejném životě* otevřeně fabuluje různé verze možných identit / životních příběhů hlavního hrdiny; důležitější než konkrétní individualizace je právě možnost existence různých interpretací. Anonymizaci postav ostatně vidíme i v Nerudově povídce, zde zjevně v souvislosti s převahou neverbální (obecně srozumitelné) komunikace.

2.3 I když jakobsonovská terminologie není v Hausenblasově stati užita, lze asociační zacházení s příjmeními většinou vidět jako „message to code“, zde jako typ odkazu k lexikálnímu významu obecného pojmenování. Z hlediska současného meta-přístupu mají taková jména postav funkci metakognitivní, tj. reflektující status informace jménem nesené jakožto sdílené produktem textu a předpokládaným vnímatelem. Naopak úloha příjmení v analyzovaných povídkách L. Fukse se ozřejmuje až ve vztahu k celku,

jako „message to message“, tedy metadiskursově. Anonymizace, která se rovněž v jedné (zásadní) Fuksově povídce objevuje, má také vztah ke sdělení nesenému celkem – podstatné v povídce je především to, že jde o židovské uprchlíky. Postavy jsou rozlišovány až v situaci, kdy jsou blízko tragickému konci, vnějškovými deskripcemi – „štíhlejší člověk v kostkovaných šatech s kapesníčkem, jakási paní v roztrhané kožešině“; metadiskursově se sděluje, že jejich vlastní identita je už v té chvíli nepodstatná.

2.3.1 Na tomto místě je nutné podotknout, že uváděné meta-jevy a meta-přístupy, jimiž se k nim dospívá, jsou projevem a výsledkem právě metapragmatického úhlu pohledu. V přístupech jiných lingvistických odvětví se tyto jevy analyzují a jsou charakterizovány/klasifikovány jako sémantické, syntaktické, textové/intertextové nebo stylizační (srov. už Mareš 1983).

3. To, že si Hausenblasových studií všímáme v uvedeném pořadí, má důvod právě v tom, že se zde jimi inspirujeme a reagujeme na ně z pohledu metapragmatického. Jestliže K. Hausenblas mluví o řeči / o komunikaci (a útvar, ve kterém tak činí, lze chápat jako komunikát), pak lze jeho texty/komunikáty chápat také jako projevy metapragmatického, v těchto případech metadiskursového povědomí. To platí zejména při přístupu „shora dolů“, tedy zde u upozornění, že Neruda sám si u této povídky uvědomoval porušování dobových moralistních i literárních konvencí. Povídku *U tří lilí* lze vzhledem k tomu, že negativně reflektuje dobovou literární normu, vidět jako metadiskursový útvar samu o sobě.

3.1 V Hausenblasových textech, které zkoumají/reflektují reprezentace kognitivního statusu informace, resp. jejích složek, tj. např. ve stati zkoumající funkce vlastních jmen nebo šířeji identifikace osob jako složek textu, tedy u přístupu „zdola nahoru“, lze hovořit o uplatnění metakognitivního povědomí. V metapragmaticky zaměřených pojednáních se užití/neužití vlastního jména nebo jeho ekvivalentu (jedinečně referujícího výrazu) přiřazuje k reflexi kognitivního statusu informace. Zabývá se jím např. tzv. teorie dostupnosti (*accessibility theory*), proponovaná především M. Arielovou (1988, 1990, 2009). Užití celého jména, resp. alespoň příjmení bývá spojeno s uvedením osoby/postavy na scénu, tj. nová informace je autorem/produktorem vnímateli učiněna dostupnou. Na referent obsažený, tj. dostupný v bezprostředním kontextu (má antecedent) nebo i v předpokládaném kontextu zkušenostním může naopak být odkazováno v různém stupni deskriptivní obecnosti, popř., v určitém typu jazyků, nemusí být tento referent lexikálně vyjádřen vůbec (na referenci poukazuje shodová gramatická koncovka). Nutno podotknout, že zde bude značný rozdíl mezi texty beletristickými a texty/komunikáty z ostatních komunikačních sfér – komunikační strategie v beletrii může mít práci s „dostupností“ referentu (individualizace, zdůrazňování jistých rysů referentu, nebo naopak různá míra znejišťování) právě jako specifickou strategii, která naplňuje autorem intendovaný komunikační efekt. Neužitím jména v beletrii soustřeďuje autor pozornost na další okolnosti s postavou spojené (anonymní letec v *Povětroni*, vypravěč v *Obyčejném životě*), tzn. neužití propria nemusí být s „ne/dostupností“ totožné. Užitím jména neobvyklého, nestandardního naopak produktor signalizuje funkci/roli postavy v diskursovém celku (např. *Veroným Strom* u Fukse), popř. reflektuje vztah partikulárního vypravěče k ní (vymyšlené falešné jméno v *Povětroni*). Kognitivní status informace se tedy může uplatňovat jako indikátor metakomunikační a metadiskursově reflexe.

3.2 O specifickou autorskou strategii jde i u práce s metakomunikačním a metareprezentacním povědomím, již lze mezi texty, kterými se K. Hausenblas zabýval, vidět hlavně v Čapkově trilogii. Velkou část textu v *Knize první v Hordubalovi* vyplňuje vnitřní monolog hrdiny (nevládní přímá řeč) a popis jeho myšlenkových pochodů reagujících na uskutečnění nebo možné promluvy osob v jeho okolí, reflexe motivací/záměrů ostatních mluvčích a interpretace těchto jejich promluv z Hordubalovy strany. Jde o text obsahující výrazné metakomunikační prvky. Pokud jde o další části trilogie, zejména v druhém a třetím z románů se vždy předkládá převyprávění, tedy metareprezentace téhož příběhu (nejde zde o „podání řeči“ v užším smyslu) z hlediska určité postavy. Zatímco v *Hordubalovi* se různé verze prezentují až v závěrečné části (soudní přelíčení), v *Povětroně* dostává každá verze samostatnou *povídku* – každý z podavatelů projektuje do své verze (žánrového útvaru) postoje související se svou životní rolí, osobnostním zaměřením a zkušeností/historií („zповěd“ u milosrdné sestry, „vize“ založená na nadpřirozených schopnostech u jasnovidce, literární text u básníka). V *Obyčejném životě* autor předkládá text, v němž podavatel reflektuje svoje vlastní vzpomínky a postupně dochází k jejich protikladným interpretacím a reinterpetacím, v textu tedy vidíme autorovu výraznou metareprezentací strategii zdůrazňující mnohotvárnost života.

4. Myšlení, mluvení a psaní o užívání jazyka následně ovlivňuje sám úzus (komunikační praxi) i další úvahy o reflexi úzu. Rozsáhlé dílo K. Hausenblase, z něhož zde odkazujeme pouze na tři ukázky, překvapivě souzní s proudem lingvistického zkoumání, jemuž se dostává pozornosti až v posledních dekadách. Práce K. Hausenblase myšlení o užívání jazyka originálně předjímala a ovlivnila.

LITERATURA

a) Prameny

- Čapek, K. 1956. *Hordubal. Povětroň. Obyčejný život*. Praha: Československý spisovatel.
Fuks, L. 1969. *Smrt morčete*. Praha: Mladá fronta.
Neruda, J. 2014. *Povídky malostranské*. Praha: DOBROVSKÝ s.r.o.
Rais, K. V. 1958. *Zapadlí vlastenci*. Praha: SNKLHU.

b) Odborná literatura

- Adam, R. 2003a. Formy podání řeči. *Slovo a slovesnost* 64 (2): 119–128.
Adam, R. 2003b. Stručné novější dějiny a současná situace výzkumu podání řeči. *Slovo a slovesnost* 64 (2): 128–132.
Ariel, M. 1988. Referring and Accessibility. *Journal of Linguistics* 24 (1): 65–87. <https://doi.org/10.1017/S0022226700011567>
Ariel, M. 1990. *Accessing noun-phrase antecedents*. London – New York: Routledge.
Ariel, M. 2009. Accessibility Theory. In *Concise encyclopedia of pragmatics*, ed. J. Mey a K. Brown, 1–4. 2. vyd. Oxford: Elsevier.
Bühler, K. 1999. *Sprachtheorie* [1934]. Stuttgart: Lucius und Lucius.
Caffi, C. 2016. Revisiting Metapragmatics: “What are we talking about?” In *Pragmemes and Theories of Language Use*, ed. K. Allan et al., 799–821. Cham: Springer International Publishing.

- Dvořáková, Ž. 2010. Asociační funkce vlastních jmen v literatuře. In *Mnohotvárnost a specifická onomastiky*, ed. J. David et al., 138–145. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě – Praha: ÚJČ AV ČR.
- Jakobson, R. 1971. Shifters, verbal categories and the Russian verb [1957]. In R. Jakobson. *Selected Writings 2*, 130–147. The Hague – Paris: Mouton.
- Jakobson, R. 1985. Metalanguage as a linguistic problem. In R. Jakobson. *Selected Writings 7*, 113–121. Berlin – New York – Amsterdam: Mouton.
- Hausenblas, K. 1976. Vlastní jména v umělecké literatuře. *Naše řeč* 59 (1): 1–12.
- Hausenblas, K. 1977. Řeč o řeči v Nerudově povídce „U tří lilii“. *Slovo a slovesnost* 38 (4): 336–339.
- Hausenblas, K. 1984. Text, komunikáty a jejich komplexy. *Slovo a slovesnost* 45 (1): 1–7.
- Hoffmannová, J. et al. 2019. *Syntax mluvené češtiny*. Praha: Academia.
- Hrbáček, J. 1994. *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. Praha: Trizonia.
- Lucy, J. A. 1993. *Reflexive Language: Reported Speech and Metapragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lucy, J. A. 1999. Reflexivity. *Journal of Linguistic Anthropology* 9 (1–2): 212–215.
- Mareš, P. 1983. Metajazyk, metařeč, metatext. *Slovo a slovesnost* 44 (2): 123–131.
- Moeschler, J. 2010. Is pragmatics of discourse possible? In *Perspectives on language use and pragmatics. A volume in memory of Sorin Sati*, ed. A. Capone, 217–241. München: Lincom Europa.
- Mukařovský, J. 1982. *Studie z poetiky*. Praha: Odeon.
- Nekvapil, J. (1,2), Hoffmannová, J. (3), Hajičová, E. (4) 2016. Diskurz. In *Nový encyklopedický slovník češtiny*, ed. P. Karlík et al., 350–354. Praha: NLN.
- Schiffrin, D. 1994. *Approaches to discourse*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Silverstein, M. 1976. Shifters, linguistic categories and cultural description. In *Meaning in Anthropology*, ed. K. H. Basso a H. A. Selby, 11–56. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Silverstein, M. 1979. Language structure and linguistic ideology. In *The elements: A parasession on linguistic units and levels*, ed. P. Clyne et al., 193–247. Chicago: Chicago Linguistic Society.
- Silverstein, M. 1993. Metapragmatic discourse and metapragmatic function. In *Reflexive Language: Reported Speech and Metapragmatics*, ed. J. A. Lucy, 33–58. Cambridge: Cambridge University Press.
- Silverstein, M. 2010. “Direct” and “indirect” communicative acts in semiotic perspective. *Journal of Pragmatics* 42 (2), 337–353. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2009.06.003>
- Sperber, D., Wilson, D. 1982. Mutual Knowledge and Relevance in Theories of Comprehension. In *Mutual Knowledge*, ed. N. V. Smith, 61–85. London – New York – Paris: Academic Press.
- Sperber, D., Wilson, D. 1986. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
- Tarski, A. 1966. *Úvod do logiky a metodologie deduktivních věd* [1936]. Praha: Academia.
- Verschueren, J. 2000. Notes on the Role of Metapragmatic Awareness in Language Use. *Pragmatics* 10 (4): 439–456. <https://doi.org/10.1075/prag.10.4.02ver>
- Wilson, D. 2012. Metarepresentation in linguistic communication. In *Meaning and Relevance*, ed. D. Wilson a D. Sperber, 230–258. Cambridge: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9781139028370.014>

doc. PhDr. Milada Hirschová, DSc.

Katedra českého jazyka

Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy

milada.hirschova@pedf.cuni.cz